

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ ŞƏXS ƏVƏZLİKLƏRİNİN MƏTNYARATMA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Yeganə Cavadova

Aysel Kazımova

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

e-mail: yegames@mail.ru

e-mail: ayselkazimova92@mail.ru

DOI: 10.30546/.2960-1967.2023.1.83

Xülasə: Bir sıra dillərdə olduğu kimi müasir ingilis dilində də ismi əvəz edən əvəzlilər bu nitq hissəsinə aid olan xüsusiyyətləri özündə daşıyır. Sintaktik baxımından isə əvəzlilər həm də cümlə üzvlərindən mübtədə və tamamlıq funksiyalarını da yerinə yetirir. Qeyd olunan məsələlərlə yanaşı, ingilis dilində əvəzlilərin mətnyaratma xüsusiyyətlərinə də diqqət yetirilməsi vacib sayılır. Dilin qrammatik bölümündə əvəzlilərin bu və ya digər şəkildə xüsusiyyətləri ətraflı araşdırılmış, onların yerinə yetirə bilən funksiyaları müəyyən edilmişdir. Bu məqalədə əvəzlilərin, müstəqil bir nitq hissəsi kimi aktuallaşaraq mətn yaratma imkanları və bu əvəzlilərin müstəqil cümlələr arasında əlaqəyaratma xüsusiyyətləri bir çox dilçi alimlərimizin əsərlərində tədqiqi arşdırılmış, müasir ingilis dilində şəxs əvəzlilərinin bir sıra mətnyaratma xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirilmişdir.

Açar sözlər: Əvəzlik, mətnyaratma, komponent, funksiya, formalaşma

Giriş

Əvəzlilər əsasən ismi əvəz edən nitq hissəsi olduğuna görə ismə xas olan xüsusiyyətləri özündə daşıyır. İngilis dilində əvəzlilərin nitqdə rolu böyükdür və ismi əvəz edən bir nitq hissəsi kimi əvəzlilər müxtəlif sintaktik funksiyaları, xüsusən də mübtədə və tamamlıq funksiyasını yerinə yetirə bilirlər. Müstəqil bir nitq hissəsi kimi əvəzlilərin aktuallaşaraq mətn yaratma imkanları, onların müstəqil cümlələr arasında əlaqə yaratma xüsusiyyətləri Ə.Xəlilovun, K.Abdullayevin, Ə.Abdullayevin, A.Hüseynovun, K.Hacıyevanın, A.Hacızadənin və başqalarının əsərlərində öz əksini tapmışdır. Ə.Abdullayev “Aktual üzvlənmə, mətn və diskurs” kitabında qeyd etmişdir ki, mətnin əsasında bir bazis cümlə mövcud olur. Həmin bazis cümlənin içində konkret mənadan məhrum söz və ya ifadə yerləşir. Mətnin bu və ya digər cümləsi konkret mənası olmayan sözü və ya ifadəni müəyyənləşdirməlidir. Müəllifə görə, mətn tərkibində işlənən əvəzliyin mənası nə vaxt açılarsa, həmin mətn bitmiş hesab edilir. Mətnin həcmi bazis cümlənin tərkibindəki əvəzliyin mənasının açılmasından aslıdır [1, s. 132].

Digər bir dilçi alimimiz K.Hacıyeva leksik təkrarların mürəkkəb sintaktik bütöv yaratma xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən əvəzliyi bu sferada aşağıdakı şəkildə izah etmişdir: “Əvəzlik dildə ən çox istifadə olunan nitq hissəsidir. Əvəzlilər sayca az olan kiçik bir qrupu təmsil edir, lakin onlar nitqdə müstəsna dərəcə mühüm funksiya yerinə yetirir və elə buna görə də qeyri-adi şəkildə tez-tez işlənir: işlənmə tezliyinə görə əvəzlilər ayrı-ayrı nitq hissələrinə mənsub olan sözlər arasında birinci yeri tutur. Əvəzlilərin belə tez-tez

işlənməsini, görünür, onların cümlələr arasında əlaqə yarada bilmə imkanlarının genişliyi ilə izah etmək olar” [3, s. 88-89]. Bu yanaşmalardan da göründüyü kimi, əvəzlilər mətnin mənasının açılmasında, mətnin bir bütöv kimi formalaşmasında, komponentlərarası əlaqənin təmin olunmasında, ümumiyyətlə, mətn dilçiliyinin tədqiqində böyük diqqət tələb edən bir faktordur. Bununla bağlı V.Hromádková qeyd etmişdir ki,, “*İngilis dilində əvəzlilərin mətnyaratmada rolu dörd əsas funksiya ilə müəyyən olunur*” [8, s. 136]: 1. Əvəzlilik semantik kateqoriyanı təmsil edir və onun pronominal xüsusiyyəti sözlər arasında deyil, cümlələr arasında əlaqələri şərtləndirir. 2. Əvəzlilik məlum olanı bildirir. 3. Əvəzlilik həm anaforik (əvvəlki cümləyə bağlılıq), həm də kataforik (sonrakı cümləyə bağlılıq) funksiyalarını yerinə yetirir. 4. Əvəzlilik yalnız statik (donuq) yox, həmçinin dinamik (dəyişkən) funksiyasını da yerinə yetirir. Ümumiyyətlə əvəzlilər, o cümlədən şəxs əvəzliləri universal xarakter daşıyır. Belə ki, şəxs əvəzliləri əvəzliyin əsas növlərindən biri olub, mətnyaratmada formal əlaqə vasitəsi kimi çıxış edir.

Məqsəd

Bildiyimiz kimi, şəxs əvəzliləri şəxslər və ya qeyri şəxsləri onları adlandırmadan və onların danışana münasibəti baxımından ifadə edən əvəzlilərdir. Müasir İngilis dilində *I, you, he, she, it, we, you, they* şəxs əvəzliləri əsas komponentlərdəndir. Əvəzlilərin semantik kateqoriyanı təmsil etməsi onların əsas funksiyalarından biridir, daha dəqiq desək, əvəzlilərin məna ilə bağlı olub cümlələrarası əlaqəni təmin etməsidir. Bu nitq hissələrin mətn daxilində əvvəlki komponentlərdə verilən hər hansı bir anlayışı sonrakı komponentlərdə əvəz etmələri, yəni məlum olanı ifadə etmələri də əsas funksiyalar sırasında dayanır. Şəxs əvəzlilərinin bu funksiyalarını mətn daxilində nümunələrdə nəzərdən keçirək: *The surgeon leaned over the body, and raised the left hand. ‘The old story,’ he said, shaking his head: ‘no wedding-ring, I see. Ah! Good-night!’* [11, s. 5]. Bu nümunədə birinci şəxsin tək *I* şəxs əvəzliyi əvvəlki komponentdə verilən *the surgeon* ismini əvəz edərək mətn daxilində cümlələri bir-birilə əlaqələndirən formal əlaqə vasitəsi kimi çıxış etmişdir. *‘Boy,’ said the gentleman in the high chair, ‘listen to me. You know you’re an orphan, I suppose?’* [11, s. 16]. Bu nümunədə isə ikinci şəxsin tək *you* şəxs əvəzliyi əvvəlki komponentdə verilən *boy* ismini sonrakı komponentdə əvəz edərək mətdaxili komponentlərin əlaqəsini təmin edən formal əlaqə vasitəsidir. 1) *Oliver cried lustily. If he could have known that he was an orphan, left to the tender mercies of church-wardens and overseers, perhaps he would have cried the louder* [11, s. 6]. 2) *The elderly female was a woman of wisdom and experience; she knew what was good for children; and she had a very accurate perception of what was good for herself* [11, s. 8]. 3) *‘Gadso!’ said the undertaker: taking Mr. Bumble by the gilt-edged lapel of his official coat; ‘that’s just the very thing I wanted to speak to you about. You know – dear me, what a very elegant button this is, Mr. Bumble! I never noticed it before’* [11, s. 38]. Bu nümunələrdə üçüncü şəxsin tək *he, she, it* şəxs əvəzliləri mətnyaradıcı faktor kimi iştirak

etmişdir. Belə ki, birinci nümunədə *he* şəxs əvəzliyi kişi cinsində *Oliver* sözünü, ikinci nümunədə *she* şəxs əvəzliyi qadın cinsində *the elderly female* ifadəsini, üçüncü nümunədə isə orta cins *it* əvəzliyi *a very elegant button* ifadəsini əvəz etmişdir. 1) *'Well, well,' said the old gentleman, composing his features. 'Don't be afraid! We won't make an author of you, while there's an honest trade to be learnt, or brick-making to turn to'* [11, s. 152]. 2) *Mr. Gamfield's countenance brightened, as, with a quick step, he returned to the table, and said, 'What'll you give, gen'l'men? Come! Don't be too hard on a poor man. What'll you give?'* [11, s. 27]. 3) *...He could see the white figures of the girls in the green enclosure whirling about as they had whirled when he was among them. They seemed to have quite forgotten him alre-----ady* [11, s. 35]. Birinci nümunədə birinci şəxsin cəmi *we* şəxs əvəzliyi, ikinci nümunədə ikinci şəxsin cəmi *you* şəxs əvəzliyi *gentlemen* sözünü əvəz edərək, üçüncü nümunədə isə üçüncü şəxsin cəmi *they* şəxs əvəzliyi *the girls* ifadəsini əvəz edərək mətnin bir bütöv kimi formalaşmasına xidmət etmişdir. Bu nümunələrdən görüldüyü kimi, şəxs əvəzlilikləri mənə ilə bağlı olub mətn daxili komponentləri əlaqələndirmiş, əvvəlki komponentlərdə məlum olanı sonrakı komponentlərdə ifadə edərək mətn yaradan formal əlaqə vasitəsi kimi əvəzliliklərin əsas funksiyalarını yerinə yetirmişdir.

Metodlar

Bildiyimiz kimi, mətnin formalaşmasında iştirak edən amillərdən biri də təkrarlardır. Bu sahədə əvəzliliklər, eləcə də şəxs əvəzlilikləri təkrar kimi çıxış edən başlıca vasitələrdən biridir. Onlar mətn komponentlərini bir-birinə daha sıx bağlayır, çünki əvəzliliklərin olduğu cümlələr özlərindən əvvəlki cümlədən asılı olur. Əvəzlilikli təkrar mətnin cümləsində iştirak edən hər hansı leksik vahidin sonrakı cümlələrdə müvafiq əvəzliliklə ifadə olunmasıdır. Bu növ təkrar bütün digər təkrar növlərinə nisbətən daha çox üslubda işləndiyinə görə geniş yayılmışdır. Bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, mövzunun araşdırılmasında müqayisəli və müqayisəli –tipoloji metodlardan istifadəyə üstünlük vermişik.

Öz sintaktik mahiyyətinə görə əvəzlilikli əlaqə leksik təkrar və zəncirvari sinonimik əlaqədən fərqlənir. Əvəzlilikli əlaqənin də əsasını cümlələrin struktur əlaqəliliyi təşkil edir. Ə.Əbdullayev haqlı olaraq qeyd edir ki, “onlar arasındakı fərq müstəsna rolun əvəzliliklərə məxsus olduğu struktur əlaqəliliyin ifadə üsulundandır” [1, s. 131-132]. Ümumiyyətlə, əvəzliliklərin təkrarı mətnə cümlələr arasında əlaqə yaradan faktordur. Əvəzlilikli təkrarlar içində leksik vahidin şəxs və ya işarə əvəzliyi ilə ifadə olunması daha geniş yayılmışdır. Göstərdiyimiz nümunələr əsasında şəxs əvəzliliklərinin leksik təkrar kimi çıxış etmələrinə baxaq: *'Well, well,' said the beadle, evidently gratified with the compliment; 'perhaps I may be. Perhaps I may be, Mrs. Mann.'* *He finished the gin-and-water, and added, 'Oliver being now too old to remain here, the board have determined to have him back into the house. I have come out myself to take him there. So let me see him at once'* [11, s. 13]. Bu nümunədə *the beadle* ismi digər cümlələrdə adlıq halda *I* şəxs əvəzliyi ilə mübtədə kimi və obyektiv

halda *me* əvəzliyi ilə təkrarlanmışdır. *‘Yes, Oliver,’ said Mr. Bumble. ‘The kind and blessed gentleman which is so amny parents to you, Oliver, when you have none of your own: are a going to ‘prentice you: an to set you up in life, and make a man of you: although the expense to the parish is three pound ten! – three pound ten, Oliver! – seventy shillins – one hundred and forty sixpences! – and all for a naughty orphan which noboday can’t love’* [11, s. 29]. Bu nümunədə isə dialoji nitqdə Oliver sözü sonrakı komponentlərdə adlıq halda *you* şəxs əvəliyi və obyektiv hal *you* əvəliyi ilə təkrarlanmışdır. 1) *The surgeon had been sitting with his face turned towards the fire: giving the palms of his hands a warm and a rub alternately. As the young woman spoke, he rose, and advancing to the bed’s head, said, with more kindness than might have been expected of him: ‘Oh, you must not talk about dying yet’* [11, s. 4]. 2) *Mrs. Rouncewell might have been sufficiently assured by hearing the rain, but that she is rather deaf, which nothing will induce her to believe. She is a fine old lady, handsome, stately, wonderfully neat, and has such a back and such a stomacher that if her stays should turn out when she dies to have been a broad old-fashioned family fire-grate, nobody who knows her would have cause to be surprised* [11, s. 130]. Nəzərdən keçirdiyimiz nümunələrdə *the surgeon* mübtədası sonrakı cümlələrdə adlıq halda üçüncü şəxsin tək *he* və obyektiv halda *him* şəxs əvəzliyi ilə, *Mrs. Rouncewell* mübtədası isə sonrakı komponentlərdə adlıq hal *she* və obyektiv hal *her* əvəzliyi ilə təkrarlanmışdır. Qeyd olunan nümunələrdən göründüyü kimi, ingilis dilində şəxs əvəzlilikləri bu və ya digər sözü təkrarlayaraq mətn komponentlərinin bir-birilə əlaqələnməsini təmin edir. Dilçi alim K.Hacıyevanın vurğuladığı kimi, “*şəxs əvəzlilikləri sözlərlə yanaşı, söz birləşmələrini də əvəz edərək leksik təkrar kimi çıxış edir*” [4, s. 92]: 1) *‘For I dread, George,’ the old lady says to her son, who waits below to keep her company when she has a little leisure, ‘I dread, my dear, that my Lady will never more set foot within these walls’* [11, s. 172]. 2) *‘Bless me, yes, my dear sir,’ said Mr. Brownlow quickly. ‘I forget you. Dear, dear! I have this unhappy book still! Jump in. Poor fellow! There’s no time to lose’* [11, s. 121]. 3) *But, making Oliver cry, Noah attempted to be more facetious still; and in his attempt, did what many sometimes do this day, when they want to be funny. He got rather personal. ‘Work’us,’ said Noah, ‘how’s your mother?’ ‘She’s dead,’ replied Oliver; ‘don’t you say anything about her to me!’* [11, s. 65]. 4) *The old gentleman was a very respectable-looking personage, with a powdered head and gold spectacles. He was dressed in a bottle-green coat with a black velvet collar; wore white trousers; and carried a smart bamboo cane under his arm* [11, s. 106]. 5) *‘Tush! Foolery!’ interposed the beadle. ‘If the board attended to all the nonsense that ignorant jurymen talk, they’d have enough to do.’ ‘Very true,’ said the undertaker; ‘they would indeed’* [11, s. 39]. Göstərdilimiz nümunələrdə şəxs əvəzlilikləri söz birləşmələrini əvəz edərək leksik təkrar kimi mətn komponentlərini əlaqələndirən formal vasitə kimi çıxış etmişdir. Birinci nümunədə görürük ki, *the old lady* ifadəsi I şəxs əvəzliyi ilə, sonrakı nümunədə *my dear sir* ifadəsi obyektiv hal *you* şəxs əvəzliyi ilə, üçüncü nümunədə *your mother* ifadəsi adlıq hal *she* və obyektiv hal *her* şəxs əvəzliyi ilə, sonrakı

cümlədə isə *the old gentleman* ifadəsi adlıq hal *he* şəxs əvzəliyi ilə, sonuncu nümunədə isə *ignorant jurymen* ifadəsi adlıq hal *they* şəxs əvzəliyi ilə əvəz olunaraq təkrarlanmış və mətnin bir bütöv kimi formalaşmasına xidmət etmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, şəxs əvəzliliklərinin mətnyaratma xüsusiyyətlərindən danışarkən onları deyktik ifadələr kimi nəzərdən keçirmək mütləqdir. F.Veysəlli “Dilçiliyin əsasları” kitabında qeyd etmişdir ki, “*deyxisis cümlədə və ya söyləmdə adı 44 çəkilən obyekt və şeylərə mövqe bildirmək deməkdir. Linqvistik strukturda bu mövqenin bildirilməsinə deyktik ifadə deyilir*” [6, s. 306]. Artıq bizə məlumdur ki, deyktik ifadələrin şəxs, zaman, məkan, diskurs və sosial növləri fərqləndirilir. Şəxs əvəzlilikləri şəxs bildirən deyktik ifadələr kimi xidmət edir. Şəxs deyxisisləri nitq proseslərində iştirakçıların rollarının kodlaşması ilə əlaqədardır. S.C.Levinsona görə, “birinci şəxs danışanın özünə istinadının qrammatikləşməsidir. Birinci şəxs deyxisisi (*I, we*) danışanı adlandıran deyktik istinaddır. İkinci şəxs deyxisisi (*you*) danışanın bir və daha çox adresata istinadının kodlaşmasıdır. Üçüncü şəxs deyxisisi (*he, she, it, they*) isə nə danışan, nə də adresat olan şəxslərə və ya varlıqlara istinadını kodlaşmasıdır” [9, s. 5-6]. S.C.Levinson bu yanaşması ilə şəxslərə işarə etməklə deyil, daha çox iştirakçıların rollarının tanınması ilə maraqlanmışdır. F.Stranzi deyxisisdən danışarkən qeyd etmişdir ki, “şəxs deyxisisləri söyləmdə başqa fərdlərə istinaddan əlavə, ünsiyyət situasiyasında iştirakçıların tanınmasını əhatə edir” [10, s. 291]. F.Veysəlli “Diskurs təhlilinə giriş” kitabında şəxs bildirən deyxisislərin ünsiyyət iştirakçılarının rollarını müəyyənləşdirməyə xidmət etdiyini qeyd etmişdir. Müəllifə görə, “şəxs əvəzlilikləri içərisində *we* (biz) və *you* (siz) əvəzlilikləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir” [5, s. 50]. E.Əbdülrəhimov isə şəxs əvəzlilikləri içərisində *I, we, you* əvəzliliklərini deyktik ifadə kimi təqdim etmişdir. Müəllifə görə, “*III şəxs deyktik ifadə kimi çıxış edə bilmir və tutduğu mövqeyinə görə uzaq məsafədə yerləşir. Buna görə də III şəxs əvəzlilikləri şəxs bildirən deyxisislərlə (I, you, we) nisbətə distal forma kimi işlənir*” [2, s. 52]. Bizə görə, bütün şəxs əvəzliliklərinin deyktik ifadə kimi işlənməsinə əsaslanan yanaşmalar daha qəbul ediləndir. Hesab edirik ki, deyxisis sözünün mənasından (işarə etmə, göstərmə) da məlum olduğu kimi, bütün şəxs əvəzlilikləri ünsiyyət prosesində iştirak etməsindən asılı olmayaraq, istər ünsiyyət kontekstinə, istərsə də ünsiyyət iştirakçılarının *fon* biliklərinə əsasən şəxs və ya obyektlərə işarə edərək mətn komponentlərini əlaqələndirməyə, mətnin bütövlüyünü təmin etməyə xidmət edir. Bu əvəzlilikləri deyxisis kimi nümunələrdə nəzərdən keçirək: 1) *Although I am not disposed to maintain that the being born in a work-house, is in itself the most fortunate and enviable circumstance that can possibly befall a human being, I do mean to say that in this particular instance, it was the best thing for Oliver Twist that could by possibility have occurred* [11, s. 3]. 2) *‘How dare you say this of me?’ asked Monks. ‘How dare you urge me to it, young man?’ replied Mr. Brownlow, confronting him with a steady look. ‘Are you mad enough to leave this house? Unhand him. There, sir. You are free to go, and we to follow.* [11, s. 576]. 3) *‘She was my daughter,’ said the old woman, nodding her head in the direction of the corpse; and speaking with an idiotic leer, more ghastly than even the presence of death in*

such a place [11, s. 58]. 4) *At length the whispering ceased; and the members of the board, having resumed their seats and their solemnity, Mr. Limbkins said: 'We have considered your proposition, and we don't approve of it'* [11, s. 26-27]. 5). *'Of course not,' replied the doctor, with a nervous glance at the two ladies. 'I know his whole history: but we can talk about that presently. You would like, first, to see the place where the thieves made their attempt, I suppose?'* [12, s. 348]. Bu nümunələrdəki dialoqi nitqlərdə şəxs əvəzliləri deyktik ifadələr kimi çıxış etmişdir. Belə ki, birinci nümunədə birinci şəxsin təki I, ikinci nümunədə ikinci şəxsin təki you, üçüncü nümunədə ikinci şəxsin təki she, dördüncü nümunədə birinci şəxsin cəmi we, beşinci nümunədə isə ikinci şəxsin cəmi you şəxs əvəzliyi deyktik ifadələr olub, bu ifadələrin işləndiyi cümlələrin mətdaxili kontekstlə əlaqəli olduğunun göstəricisidir ki, bu da mətnin formalaşmasına xidmət edir. Qeyd olunan nümunələrdən də görüldüyü kimi, bu şəxs deyksislərinin hansı şəxsləri ifadə etmələri yalnız işləndiyi mətn konteksti ilə müəyyənləşə bilər. Çünki deyktik ifadələr oxuculara və ya dinləyicilərə qabaqcadan məlum olanı ifadə edir. Şəxs əvəzlilərinin deyktik funksiyalarından danışarkən şəxs deyksisləri ilə yanaşı, sosial deyksisləri də qeyd etmək lazımdır. O.Türksevər və digər dilçi alimlərin qeyd etdikləri kimi, *"bu ifadələr müraciət formalarını fərqləndirmək üçün istifadə olunan deyksislərdir"* [7, s. 52]. Müraciət forması danışanların bir-birinə olan münasibətlərinin göstəricisidir. Sosial deyksislər içərisində ikinci şəxs you əvəzliyi ünsiyyət prosesində geniş istifadə olunan müraciət formasıdır. Müraciət zamanı adla, titulla və ya II növ şəxs əvəzliyi you ilə müraciət adresatın yaşından və cəmiyyətdəki mövqeyindən asılı olur. F.Veysəlli deyksislərdən danışarkən qeyd etmişdir ki, *"bəzən I şəxsin cəm forması we iki mənada işlənə bilər: 1) ekskluziv; 2) inkluziv. Birinci halda we əvəzliyi danışanı və başqalarını nəzərdə tutursa, ikinci halda isə we danışanla həmfikir olanları nəzərdə tutanda işlənilir. Müəllif həmçinin "ingilis dilində let's go və let us go kimi ifadələri bu qəbildə fərqləndirmişdir"* [7, s. 311-312]. Bu növ birləşmələrə nəzər salmaq: 1) *Let's be friends, please. I can't bear to be at outs with you* [12, s. 685]. 2) *"Let us hear Mass immediately," she said. "I'm sure Father de bricassart is anxious to be on his way"* [12, s. 685]. Bu nümunələrdən birincisində *let's be friends* ifadəsi inkluziv forma kimi, ikinci nümunədə isə *let us hear* ifadəsi ekskluziv forma kimi götürülə bilər. Ə.Abdullayev yazır: *"ingilis dilində əvəzlilər pronominal funksiyada əsasən iki cür fəaliyyət göstərir* [1, s. 137]. Şəxs əvəzliləri də bu funksiyaya əsasən iki cür fəaliyyət göstərir: 1) Situasiyadan asılı olan pronominal funksiya (eksoforik). *Oliver turned, for an instant, when they reached the door, in the hope of meeting a look from the girl. But she had resumed her old seat in front of the fire, and sat, perfectly motionless before it* [11, s. 238]. 2) Mətdən asılı olan pronominal funksiya (endoforik). Bu cür pronominal funksiya öz növbəsində anaforik və kataforik adlanan növlərə bölünür. Mətdaxili əlaqələr kimi bu növlər mətn komponentlərini bir-birinə bağlayaraq mətnin formalaşmasını təmin edən əsas amillərdən biridir. Qeyd etmək lazımdır ki, anafora elə mətdaxili əlaqədir ki, *"burada sonra gələn cümlələrin mənası əvvəlki cümlələrin biri vasitəsilə aydınlaşır; katafora elə mətdaxili əlaqədir ki, burada əvvəlcə*

verilən məna sonrakı cümlələr vasitəsilə aydınlaşdırılır” [10, s. 130-131]. Şəxs əvəzlilikləri formal əlaqə vasitəsi kimi bu mətn daxilində əlaqələrdə başlıca vasitələrdəndir: 1) *The poor people liked it! It was a regular place of public entertainment for the poorer classes; a tavern where there was nothing to pay; a public breakfast, dinner, tea, and supper all the year round; a brick and mortar elysium, where it was all play and no work* [11, s. 17]. 2) *A dept as she was, in all the arts of cunning and dissimulation, the girl Nancy could not wholly conceal the effect which the knowledge of the step she had taken, wrought upon her mind* [11, s. 522]. 3) *It is she whom he has loved, admired, honoured, and set up for the world to respect. It is she who, at the core of all the constrained formalities and conventionalities of his life, has been a stock of living tenderness and love, susceptible as nothing else is of being struck with the agony he feels* [11, s. 106]. 4) *There was another roar. At this moment the word was passed among the crowd that the door was forced at last, and that he who had first called for the ladder had mounted into the room* [11, s. 602]. Bu nümunələrdə III şəxs əvəzlilikləri kataforik funksiya yerinə yetirmişdir. İlk nümunədə əvvəlki komponentdə verilən *it* əvəzliyi sonrakı komponentlərdə aydınlaşdırılmışdır. Sonrakı nümunədə isə əvvəldə gələn *she* şəxs əvəzliyi sonrakı komponentdə *Nancy* ismini ifadə edərək kataforik əlaqəyə xidmət etmişdir. Digər nümunələrdə isə III şəxs *he* və *she* əvəzlilikləri sonrakı komponentlərdə izah olunaraq kataforik əlaqədə işlənmişdir.

Nəticə

Göründüyü kimi, əvəzliliklərin əsas qruplarından biri olan şəxs əvəzlilikləri ümumiləşdirmə, aydınlaşdırma xüsusiyyətlərinə malik olaraq, mətn daxilində istər leksik təkrarlar kimi, istər deyətik ifadələr kimi, istərsə də anafirik və kataforik əlaqə vasitələri kimi mətn komponentlərinin əlaqələnməsinə, onların bir-birinə bağlanmasına xidmət edən, mətnin bir bütöv kimi formalaşmasında iştirak edən formal əlaqə vasitəsidir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev Ə. Ə. (2011). *Aktual üzvlənmə, mətn və diskurs*. Bakı, 272 s.
2. Əbdülrəhimov E. (2014). *Linqvistik Praqmatika*. Bakı: Elm və təhsil, 216 s.
3. Hüseynov A. (2015). *İngilis dilinin nəzəri qrammatikası üzrə mühazirələr toplusu*. Bakı, Mütərcim, 376 s.
4. Hacıyeva K.B. (2010). *Leksik təkrarlar mürəkkəb sintaktik bütövü yaradan faktor kimi. (Azərbaycan və İngilis dillərinin materialları əsasında)*. Fil. elm. dok. diss. Bakı, 144 s.
5. Veysəlli F.Y. (2010). *Diskurs təhlilinə giriş*. Bakı, 141 s.
6. Veysəlli F.Y. (2013). *Dilçiliyin əsasları. Studia Philologica*. VI. Bakı, Mütərcim, 420 s.

7. Turksever O.I. (Musayev), Hacıyev E.I., Huseynov A.R. (2011). *A practical grammar of contemporary English*. Baku, Qismət, 540 p.
8. Hromádková V. (2014). *Pragmatics of legal language: Deixis. Master's diploma thesis*. Masaryk University., 72 p. https://is.muni.cz/th/330848/ff_m/MA_Thesis.pdf
9. Pragmatics. Chapter II. Literature review. Theoretical framework. 12 p. <http://digilib.uinsby.ac.id/2075/5/Bab%202.pdf>
10. Stranzy Ph. *Encyclopedia of linguistics*. (2005). Volume 1. New York, Oxon., 1274 p. <http://xa.yimg.com/kq/groups/17805790/1238478214/name/fitzroy-dearborn+encyclopedia+of+linguistics.pdf>
11. Dickens Ch. *Oliver Twist*. 641p. <http://www.planetebook.com/ebooks/OliverTwist.pdf>
12. Mccullough C. *The thorn birds*. 764p. <http://down02.putclub.com/virtual/backup/update/Download/Literature/THE%20THORN%20BIRDS.pdf>

TEXTING CHARACTERISTICS OF PERSONAL PRONOUNS IN MODERN ENGLISH

Yegana Javadova

Aysel Kazımova

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

As in a number of languages, the pronouns that replace the noun in modern English carry the characteristics of this part of speech. From the syntactic point of view, pronouns also fulfill the functions of preposition and completeness of sentence members. In addition to the mentioned issues, it is considered important to pay attention to the text creation features of pronouns in English. In the grammatical section of the language, the characteristics of pronouns in one way or another were investigated in detail, and their functions were determined. In this article, the possibilities of pronouns becoming relevant as an independent part of speech and creating a text and the properties of these pronouns to create connections between independent sentences have been studied in the works of many of our linguists, and a number of textual features of personal pronouns in modern English have been clarified.

Key words: Pronoun, text creation, component, function, formation

ТЕКСТОВЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛИЧНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Егана Джавадова

Айсель Кязимова

Лянкяранский государственный университет, Лянкяран, Азербайджан

В современном английском языке, как и в ряде языков, местоимения, заменяющие существительное, несут в себе признаки этой части речи. С синтаксической точки зрения местоимения выполняют также функции предлога и завершенности членов предложения. Помимо указанных вопросов, считается важным обратить внимание на особенности текстообразования местоимений в английском языке. В грамматическом разделе языка подробно исследовались характеристики местоимений в той или иной мере, определялись их функции. В данной статье в работах многих наших лингвистов изучены возможности местоимений стать значимыми как самостоятельная часть речи и создавать текст и свойства этих местоимений создавать связи между самостоятельными предложениями, а также ряд текстологических особенностей. уточнены личные местоимения в современном английском языке.

Ключевые слова: Местоимение, текстообразование, компонент, функция, формирование

Daxil oldu: 02.05.2023;

Çapa qəbul edildi: 14.06.2023;

Çap edildi: 23.06.2023